

ÚTON A NYÍLT HOZZÁFÉRÉS FELÉ: AZ OPEN ACCESS PUBLIKÁLÁS TÁMOGATÁSA A SKANDINÁV ORSZÁGOKBAN

Bilicsi Erika

MTA Könyvtár és Információs Központ
ELTE BTK ITDI Könyvtártudományi Doktori Program

bilicsi.erika@konyvtar.mta.hu

ORCID: 0000-0003-2651-2955

DOI: 10.31915/NWS.2018.3

Towards open access: supporting open access publishing in Scandinavian countries The greatest challenge to facilitate open access publishing is to change the current habits of researchers. Although the development of appropriate regulation and the involvement of researchers is indispensable, an efficient, economical support system with the help of appropriate librarians is needed which assists the researchers' everyday work. The paper shows how does this support system work in Sweden, Norway, Finland, Denmark and Iceland.

Keywords: open access publishing support, mandate, Scandinavia

Bevezetés

A 20. század végére a tudományos folyóiratkiadás lassan működő, hatalmas profitot termelő üzletté vált, mely néhány kiadó kezében összpontosul. Csak azok férnek hozzá az e körben megjelenő, közpénzből létrejött kutatási eredményekhez, akik ki tudják fizetni a folyóiratok magas előfizetési díjait. Ezt a helyzetet változtatta meg a nyílt hozzáférésű publikálási forma, vagyis az open access. A kutatók maguk kezdték tanulmányaikat online szabadon olvashatóvá tenni, hogy minél gyorsabban, minél több olvasóhoz juttassák el írásaikat (ez a green open access modell). Hamarosan a kiadók is elkezdtek nyílt hozzáférésű lapokat indítani, melyeket úgy finanszíroznak, hogy a publikálási költségek díját a szerzőkkel fizettetik meg (ez a megoldás gold open access néven vált ismertté). A nyílt hozzáférésű publikálásnak számos előnye van a hagyományos publikálási modellel szemben, az egyik legfontosabb, hogy bárki hozzáférhet a közleményekhez. A nagyközönség joggal várja el, hogy a közpénzből finanszírozott kutatási eredményekhez bárki hozzáférhessen, ne csak azok, akik meg tudják fizetni a borsos előfizetési árakat; emiatt a kutatástámogató szervezetek illetve a kutatóintézetek arra kötelezik a kutatókat, hogy tegyék tanulmányaikat nyíltan hozzáférhetővé. Így válnak az adófizetők pénzéből finanszírozott kutatásokról szóló közlemények elérhetővé bárki számára.

Az alábbiakban az open access publikálás terén élenjáró eredményeket felmutató skandináv országok gyakorlatát tekintjük át. Kutatásokon és intézményeken az előbbieken jelzett, közfinanszírozású tudományos eredményeket értjük.

1. Együttműködés a skandináv országok között

A skandináv országok politikai, gazdasági együttműködése az egyik legrégebbi és legszélesebb alapokon nyugvó regionális együttműködés a világon, ami a II. világháború után erősödött meg igazán: 1952-ben hozták létre a Nordic Council-t, Dánia, Finnország, Norvégia, Svédország és Izland képviselőinek

1 [The history of Nordic co-operation](#), hozzáférés: 2018.06.22.

interparlamentáris testületét, mely tanácsadó testületként működött és ajánlásokat tett az országok kormányainak a régió összehangolt jogi, gazdasági, szociálpolitikai, kulturális és közlekedési irányítása érdekében. 1962-ben pedig megalakult a Nordic Council of Ministers, melyben mind az öt ország egy-egy miniszterrel képviselteti magát. Az egyes szakterületek minisztériumai is együttműködnek mindennapi tevékenységük során, de számos szakbizottság is működik, mint pl. a NORDINFO,² ami a tudományos információkhoz való hozzáférés biztosításáért dolgozik, vagy a [NordForsk](#), ami a kutatás illetve a kutatási infrastruktúra összehangolásáért felelős.

Mivel a skandináv országokban a tudás növelése és minél szélesebb körű terjesztése kiemelt cél, nem meglepő, hogy szervezett formában, összefogva csatlakoztak az 1990-es években kezdődött open access mozgalomhoz is. 2002-ben rendezték a First Nordic Conference on Scholarly Communication-t³, melynek eredményeként 2003-ban létrehozták az open access folyóiratok központi, nemzetközi adatbázisát, a [Directory of Open Access Journals-t \(DOAJ\)](#). A DOAJ mára nélkülözhetetlen eszközzé vált a tudományos kommunikációval foglalkozók számára: 2018 derekán 128 ország 11 730 folyóiratáról tartalmaz adatokat, ezek közül 8498 folyóiratot cikkenként is indexel, és 3 159 550 cikk adatait tartalmazza.⁴ Az északi országok elkötelezettek a gold open access modell megvalósítása mellett, ezért nagy hangsúlyt fektetnek ennek támogatására. 2006 és 2009 között a Nordic Council of Ministers és a NordForsk finanszírozásával működött a Nordbib program, melynek a következő három kulcsterületen: a politika és a láthatóság, a tartalom és hozzáférés, valamint az infrastruktúra és az átjárhatóság terén három fő célja volt:

- az online publikálás támogatása,
- a térségben megjelenő tudományos folyóiratok támogatása és
- a kiadókkal való együttműködés elősegítése az e-publikálási modellre való áttérés érdekében.

Az alábbiakban röviden bemutatjuk azokat a kulcsterületeket, amiknek támogatásával az open access publikálást segítik elő a skandináv országokban.

2. Nemzeti open access munkacsoportok

A nyílt hozzáférésű publikálás kezdetben alulról szerveződő, azaz a szerzők együttműködésén alapuló mozgalom volt, de ez hamar megváltozott, miután a kutatási intézmények és a finanszírozó testületek felismerték a publikálási modellben rejlő előnyöket. Manifesztumok, deklarációk, nyilatkozatok születtek, melyek aláírásával intézmények kötelezték el magukat a nyílt hozzáférésű publikálás mellett. Ezt elősegítendő az open access iránt elhivatott intézmények szabályzatokban, mandátumokban kezdték előírni a szerzőknek, hogy a kutatási eredményeket tegyék szabadon hozzáférhetővé. De mivel a nyílt hozzáférést sokféleképpen meg lehet valósítani, sokféle szabályozás született. Hamar szükségessé vált, hogy az érintettek közelítsék elképzeléseiket és tájékoztassák a szerzőket a nyílt hozzáférésű publikálási lehetőségekről, így nemzeti open access munkacsoportok szerveződtek.

Finnországban 2003 óta működik open access munkacsoport, a [FinnOA](#), melyben mind a kutatók,

2 Hannesdóttir, Sigrún Klara: [NORDINFO: Research and Academic Library Cooperation Across National Borders](#). *Journal of Southern Academic and Special Librarianship*. 2, 1-2. sz. (2000), hozzáférés: 2018.06.22.

3 Hedlund, Turid, Rabow, Ingegerd: Scholarly publishing and open access in the Nordic countries. In.: *Learned Publishing*. 22, 3. sz. (2009), 177-186. DOI: <https://doi.org/10.1087/2009303>

4 A tanulmányban 2018. július 1-i adatokat közlünk.

mind a könyvtárak, mind a kiadók képviseltetik magukat. A legnagyobb hangsúlyt arra fektetik, hogy tájékoztassák a szerzőket az open access publikálási lehetőségekről, de elősegítik a finnországi intézményi repozitóriumok létrehozását, együttműködését is. Dániában 2009-ben alapította meg az Open Access Committee-t a Danish Agency for Science, Technology and Innovation és a Denmark's Electronic Research Library, hogy kidolgozza az Európai Unió ajánlásainak meghonosítását. Svédországban a nemzeti könyvtár vezetésével 2006 óta működik open access [munkacsoport](#). Norvégiában a nyílt hozzáférés támogatásával kapcsolatos feladatokat 2007 óta a National Center for Systems and Services for Research and Studies (CERES – korábbi nevén CRISTin) koordinálja. A nemzeti open access mandátum megvalósítását a nemzeti weboldalon közzétett [útmutató](#) támogatja. Izlandon a [munkacsoport](#) elsődleges feladata a nemzeti open access mandátum megvalósításának elősegítése, 2003-as alapítása óta.

A munkacsoportok figyelemmel kísérik az Európai Bizottság nyílt hozzáférés támogatásával kapcsolatos tevékenységét, ezt is szem előtt tartva a térségben zajló tevékenységek összehangolásakor.

3. Open access mandátumok

A nyílt hozzáférésű publikálás terjedésének elősegítése érdekében a kutatási intézmények és a kutatásokat finanszírozó szervezetek szabályzatokban, mandátumokban kötelezik a szerzőket munkáik open access közzétételére, hogy a lehető legnagyobb mértékben kiaknázhassák e publikálási modell előnyeit és maximalizálják a kutatási eredmények hasznosítását.

A Nordic Council of Ministers 2014-ben adta ki mandátumát (Open Access Mandate of Nordic Council of Ministers), mely az egész térségben hatályos. Elfogadta a Nordic Council of Ministers Secretariat, a NordForsk, a Nordic Innovation, a Nordic Energy Research, a Nordicom, a Nordic School of Public Health, a Nordregio és a Nordic Centre for Welfare and Social Issues is. Eszerint a térség az azonnali open access publikálást követeli meg a [NordPub](#) repozitóriumban való közzététel útján.

A skandináv országok közül kettőben van érvényben nemzeti open access mandátum: Norvégiában 2008 óta (Open Access Mandate of Norwegian Ministry of Education and Research), Izlandon pedig 2012 óta ([Act on public support for research. 2003 No. 3. 3. February. Icelandic legislation](#)). Az egyetemek között a térségben először a University of Helsinki fogadott el open access mandátumot 2008-ban. Finnországban azóta is csak ez az egy egyetem teszi kötelezővé szerzői számára a repozitóriumban való nyílt hozzáférésű közzétételt, de a University of Tampere és a University of Jyväskylä is javasolja. A FinnOA 2013-ban nyújtotta be mandátumjavaslatát az oktatási minisztériumhoz, de erről még mindig társadalmi vita folyik. A minisztérium az Open Science and Research Initiative 2014-2017 dokumentummal kívánta biztosítani, hogy Finnország vezető szerepet töltsön be a nyílt publikálás, a nyílt kutatási adatok és eljárások területén. A Rectors' Conference of Finnish Universities of Applied Sciences 2009-ben adott ki egy [nyilatkozatot](#), melyben szorgalmazza valamennyi közlemény intézményi repozitóriumban való archiválását. A legnagyobb finn kutatásfinanszírozó szervezet, az Academy of Finland is [javasolja](#) az open access folyóiratokban való publikálást. Svédországban 2014-ben a Swedish Research Council az open access megvalósításáról szóló útmutatót fogadott el ([Proposals for National Guidelines for Open Access to Scientific Information](#)). A dán Open Access Committee 2011-es zárójelentésében 16 ajánlást tett, melyek közül a legfontosabb, hogy a Ministry of Higher Education and Science nemzeti open access

politikát fogadjon el. Erre sajnos, még nem került sor, de 2014 óta a Denmark's National Strategy for Open Access van érvényben, ami megcélozta a 100%-os open access publikálás megvalósítását 2025-re (a dán kutatási intézetekben folytatott kutatásokat publikáló, lektorált cikkek tekintetében, 12 hónap hozzáférési korlátozás⁵ elfogadása mellett).

4. Repoitóriumok és közös keresőalkalmazások

Bár a skandináv országok elkötelezettek a gold open access publikálási modell mellett, mégis nagy hangsúlyt fektetnek a green open access publikálás feltételeinek biztosítására is, aminek minden bizonnyal az az oka, hogy még ezek az országos sem tudják finanszírozni minden közlemény APC⁶ díját. A térség államai azonban nemcsak arra fektetnek nagy hangsúlyt, hogy a szerzők számára biztosítsanak közzétételi lehetőséget, hanem arra is, hogy az összegyűjtött kutatási eredményeket hozzáférhetővé, könnyen megtalálhatóvá tegyék. Ennek érdekében tájékoztató portálokat és közös keresőket hoztak létre.

A Svédországban működő mintegy 55 egyetem és kutatóintézet közül 47 publikációi egy felületen, a [DiVa portálon](#) kereshetők. A National Library of Finland 38 szervezet számára biztosít repoitóriumot és a Ministry of Education and Culture, valamint az IT Center for Science Ltd. (CSC) vállalkozással együttműködésben üzemelteti a [Juuli](#) tudományos publikációs portált, mely 2011-től tartalmazza az egyetemek és az egyetemi kórházak közleményeit. 2014-ben pedig néhány állami kutatóintézet is csatlakozott a portál szolgáltatásához. A University of Helsinki üzemelteti a finn nemzeti repoitóriumot, amely a 2010. január 1. után nemzetközi folyóiratokban megjelent publikációkat tartalmazza. A norvég repoitóriumok tartalma a [Norwegian Open Research Archives \(NORA\)](#) aggregátorszolgáltatásban kereshető. Dániában az intézmények helyi CRIS⁷ rendszereiből gyűjt adatokat a [Danish National Research Database](#). Az adatbázishoz az egyetemek és kutatóintézetek önkéntesen csatlakozhatnak, azaz nincs az országban minden közlemény keresését lehetővé tevő eszköz. Izlandon az egyetemek tudományos közleményei és doktori disszertációi 2006 óta hozzáférhetőek az interneten, 2016 óta az [Opin vísindi](#) repoitóriumban, ami a korábban működő [Skemman](#) repoitóriumot váltotta fel.

Atérség együttműködését minden bizonnyal az is elősegíti, hogy – a ROAR adatai szerint – a repoitóriumok elsősorban DSpace szoftverben működnek, ezen kívül néhány helyen Eprints alkalmazást, illetve saját fejlesztésű szoftvert használnak.

---

5 A hagyományos, előfizetéses publikálási modellben megjelenő cikkek repoitóriumi elhelyezésekor elfogadott, hogy ún. embargót, azaz hozzáférési korlátozást állítanak be. Így a cikk megjelenésétől számítva meghatározott ideig, pl. 1 évig csak a kiadónál olvasható a cikk szövege, de ezután a repoitóriumban nyíltan hozzáférhetővé válik a tanulmány.

6 APC = Article Processing Charge. Az open access folyóiratoknál a cikk megjelentetéséért felszámított eljárási díj, amelyet a szerzőnek kell megfizetnie. A szerzők által fizetett díjak fedezik a publikálási folyamat költségét, vagyis ezekből a díjakból keletkezik a kiadó bevétele, és nem az előfizetési díjakból, így ezek a cikkek bárki számára ingyenesen olvashatók.

7 CRIS = current research information system. Informatikai eszköz tudományos kutatások adatainak tárolására és kezelésére.

5. Monitorozás

A mandátumokban előírtak teljesülését többféle eszközzel próbálják mérni a skandináv országokban. Talán a legnehezebb feladat létrehozni azt a gyűjteményt, amin a mérés elvégezhető, hiszen nem evidencia, hogy egy ország tudományos publikációinak listája, adatbázisa rendelkezésre áll és tartalmazza mindazokat az adatokat, amik segítségével a statisztika elkészíthető. Emellett létre kell hozni azt a statisztikai eszközt, ami a lekérdezést elvégzi, maradéktalanul figyelembe véve a mandátumban foglalt előírásokat, tekintettel a kötelezvényekre és a kivételekre is.

A Denmark's Electronic Research Library a Danish National Research Database adataira épülő [Open Access Indicator](#) nevű statisztikai eszköz segítségével monitorozza a nemzeti open access stratégiában foglaltak megvalósulását. Eszerint a 2016-ban megjelent dán tudományos cikkek 36%-a jelent meg nyílt hozzáféréssel, 39%-a olyan lapban, melynek politikája szerint megvalósítható lett volna az open access közzététel, (de nem fizettek APC-t vagy nem tették közzé repozitóriumban a tanulmányokat), 25% viszont olyan kiadványokban látott napvilágot, melyek open access politikája nem ismert.⁸ Norvégiában a [Norwegian Scientific Index](#) teszi lehetővé a publikációk monitorozását. Finnországban a Juuli tudományos publikációs portálhoz kapcsolódik egy statisztikai elemző portál, a [Vipunen](#). Svédországban a [SwePub publikációs adatbázis](#) (több mint 60 000 rekordot tartalmaz) teszi lehetővé statisztikák lekérdezését, de a [SwePub Analysis](#) eszközzel sajnos még csak hírek olvashatóak, az elemzések egyelőre csak a fejlesztésben résztvevők számára érhetőek el. Izlandon még nem készült hasonló mérési eszköz.

Az Európai Unió OpenAIRE projektjének nemzeti weboldalain megtekinthető a központi adatbázissal kompatibilis repozitóriumok és a bennük archivált közlemények száma (lásd 7. pont, OA in... linkek).

6. Nyílt hozzáférésű folyóiratok

A skandináv országok célja a kezdetektől fogva a gold open access publikálási modell megvalósítása. Kísérleti jelleggel 2008-ban megalapították a *SciCom info* folyóiratot is, ami egyrészt arra volt hivatott, hogy angol nyelven közölje a tudományos publikálás terén elért északi eredményeket, másrészt pilot projektként megvalósította a Nordbib program egyik célját, a tudományos folyóiratok open access modellre való átállítását.

Számos nyílt hozzáférésű folyóirat működik a térségben, de ki kell emelnünk, hogy [Finnországban nemzeti Open Journal Systems platform](#) működik, melyben jelenleg mintegy 110 folyóirat jelenik meg (ezeknek csak kb. a negyede van regisztrálva a DOAJ-ban, feltehetően a DOAJ által támasztott szigorú feltételeknek nem mindegyik lap felel meg, vagy még folyamatban van auditálásuk).

---

8 [Open Access Indicator — Statistics for 2016](#), hozzáférés: 2018.06.30.

NETWORKSHOP 2018

7. A skandináv országok nyílthozzáférés-támogatását szemléltető adatok

	Finnország ⁹	Dánia ¹⁰	Svédország ¹¹	Norvégia ¹²	Izland ¹³
Kutatási- és felsőfokú oktatási intézmények száma	14 egyetem, 25 politechnikum, 17 kutatóintézet Összesen: 56	8 egyetem, 7 főiskola, 4 egyetemi kórház, 25 kutatóintézet Összesen: 44	15 egyetem, 40 kutatóintézet Összesen: 55	8 egyetem, 12 főiskola, 60 kutatóintézet Összesen: 80	7 egyetem, 4 kutatóintézet Összesen: 11
Repozitóriumok száma (forrás: ROAR)	22 (39%)	17 (38,6%)	46 (83,6%)	25 (31,25%)	3 ¹⁴ (27%)
OA mandátumok száma (forrás: ROARMAP) ¹⁵	32 (57%)	8 (18%)	12 (21,8%)	11 (13,75%)	4 (36%)
OA folyóiratok száma (forrás: DOAJ)	21	37	63	46	4

9 [Global Open Access Portal – Finland](#), hozzáférés: 2018.06.25. és [OA in Finland](#), hozzáférés: 2018.06.25.

10 [Global Open Access Portal – Denmark](#), hozzáférés: 2018.06.30. és [OA in Denmark](#), hozzáférés: 2018.06.30. valamint Nina Karlstrøm and Jens H. Aasheim: [Education, Research and Open Access in Denmark](#), hozzáférés: 2018.11.12.

11 [Global Open Access Portal – Sweden](#), hozzáférés: 2018.06.30. és [OA in Sweden](#), hozzáférés: 2018.06.30.

12 [Global Open Access Portal – Norway](#), hozzáférés: 2018.06.30. és [OA in Norway](#), hozzáférés: 2018.06.30. valamint Nina Karlstrøm and Jens H. Aasheim: [Education, Research and Open Access in Norway](#), hozzáférés: 2018.11.12.

13 [Global Open Access Portal – Iceland](#), hozzáférés: 2018.07.01. és [OA in Iceland](#), hozzáférés: 2018.07.01.

14 Izland nem szerepel a ROAR-ban, ezért ez az adat az [OpenDOAR](#)-ból származik. A százalék adatok a repozitóriumok számának arányát mutatják a kutatási- és felsőfokú oktatási intézmények számához viszonyítva.

15 Az adatok fő forrásául azért a ROARMAP-t választottuk, mert a PASTEUR4OA projekt keretében 2014 és 2016 között adatfrissítés történt. Ld. Alma Swan, Yassine Gargouri, Megan Hunt and Stevan Harnad: [Report on policy recording exercise, including policy typology and effectiveness and list of further policymaker targets](#), hozzáférés: 2018.07.31. A százalék adatok az OA mandátumok számának arányát mutatják a kutatási- és felsőfokú oktatási intézmények számához viszonyítva.

8. Összefoglalás

A nyílt hozzáférésű publikálás elősegítésének egyik záloga a skandináv országok igen szoros együttműködése. A közös mandátum, a központi koordináció, az együttműködő nemzeti munkacsoportok segítik a mozgalom működését a térségben.

A 7. pontban felsorolt adatok alapján megállapítható, hogy az open access publikálásban érdekelt intézmények kb. egyharmada üzemeltet saját intézményi repozitóriumot, erre vonatkozó szabályozás pedig még kevesebb intézményben van érvényben, a nyílt hozzáférésű, helyi kiadású lapok száma sem kiemelkedő. Mivel a statisztikai eszközök még kezdeti stádiumban vannak, objektíven nem kimutatható, hogy több közlemény érhető-e el nyílt hozzáféréssel azokban az országokban, melyekben több open access mandátum van érvényben, vagy több repozitórium működik. Erre a kérdésre majd egy későbbi kutatás adhat választ.

Bibliográfia

Hannesdóttir, Sigrún Klara: NORDINFO: Research and Academic Library Cooperation Across National Borders. *Journal of Southern Academic and Special Librarianship*. 2, 1-2. sz. (2000) Hozzáférés: 2018.06.22. http://southernlibrarianship.icaap.org/content/vo2n01/hannesdottir_s01.html

Hedlund, Turid, Rabow, Ingegerd: Scholarly publishing and open access in the Nordic countries. *Learned Publishing*. 22, 3. sz. (2009) 177-186. DOI: <https://doi.org/10.1087/2009303>